

2.2. Kognitywno-behawioralne założenia programu resocjalizacyjnego na przykładzie szwedzkiego zakładu „Sundbo”

1. Podejście kognitywno-behawioralne w resocjalizacji

Rozumienie założenia tej alternatywnej teorii w resocjalizacji wymaga właściwej interpretacji wcześniejszej teorii i podejścia psychodynamicznego i behawioralnego.

Według K. Pospiszyla (Pospiszyl, 1998, s. 135) nowsza, wzbogacona wersja podejścia behawioralnego nazwana została kognitywno-behawioralną. Jest to odmiana oddziaływań behawioralnych w resocjalizacji, przy czym jest ona bardzo popularna na zachodzie, w tym także w Szwecji. W podejściu kognitywno-behawioralnym występuje integracja pewnych metod resocjalizacyjnych stosowanych w podejściu psychodynamicznym, np. nauka wglądu w siebie lub przestawianie „ego” na właściwości podmiotowe oczekiwane, takie jak postawy, wartości, itp., z oddziaływaniem klasycznie behawioralnym, np. przy stosowaniu systemu wzmocnień, takich jak kary i nagrody. Takie podejście, jak zauważa J. Michalson (1980 i 1987) jest współcześnie podstawowym wyznacznikiem skuteczności programów resocjalizacyjnych. Podstawową zasadą podejścia kognitywno-behawioralnego jest konieczność rozumienia przez personel resocjalizujący o zanikaniu – jak twierdzi K. Pospiszyl (Pospiszyl, 1998, s. 50) – linii demarkacyjnej, dzielącej oddziaływania na osobę resocjalizowaną „od wewnątrz”, stanowisko proponowane przez psychoanalizę i oddziaływanie „od zewnątrz”, brane pod uwagę przez behawiorystów. Współczesne podejście w resocjalizacji niedostosowanych społecznie i zdemoralizowanych przestępców charakteryzuje, a przynajmniej powinno, przejawiać się w bardzo kompetentnym i tym samym umiejętnym zespoleniu obu podejść: psychodynamicznego z jego metodami z zakresu psychoanalizy i behawioralnego, przy stosowaniu odpowiednio dobranych do sytuacji wychowawczej i właściwości podmiotowych systemu wzmocnień. W takim podejściu, które winno być odzwierciedlone w indywidualnym programie resocjalizacji, przewidującego odpowiednio dobrane metody oddziaływań korekcyjnych, istotnie występuje zanik owej linii demarkacyjnej, dzielącej oddziaływania „od wewnątrz”, jak to wynika z preferencji metod z zakresu psychoanalizy i oddziaływania „od zewnątrz” popieranego przez behawiorystów, zwłaszcza skrajnych. Budzenie refleksji moralnej wychowanka i rozwiązywanie oczekiwanych postaw, a także internalizowanie w jego osobowości prospołecznych wartości, czyli osiągnięcie celów resocjalizacyjnych, nie może opierać się tylko na programach oddziaływań korekcyjnych na zasadach terapii behawioralnej. Program taki powinny wspierać jeszcze inne metody, stosowanie których winno prowadzić do korzystnych zmian osobowościowych, zmian wskazujących na eliminację bądź minimalizację cech dewiantycznych i zmian w postaci poprawy postaw, wartości, itp. Te inne metody czerpiemy z rezerwuaru metod z zakresu psychoanalizy. W tym zakresie wzbogacania metod behawioralnych (system wzmocnień: nagrody, kary) K. Pospiszyl wymienia takie jak: „trening świadomości, dyskusję, perswazję”, zmierzające do wyzwolenia u zdemoralizowanego wychowanka głębszej refleksji nad przyczynami i skutkami negatywnego postępowania. Refleksje wychowanka nad przyczynami i skutkami

negatywnych, bo sprzeciwiających się systemowi normatywnemu, moralnemu, stwarzającemu zagrożenie dla innych ludzi zachowaniom, są bardzo zindywidualizowane. Cecha ta wymusza zatem przestrzeganie podstawowej zasady indywidualno-resocjalizacyjnej, również w zakresie doboru metod, zarówno mających zastosowanie w podejściu behawioralnym i psychodynamicznym, czyli wymusza ich zintegrowanie. Taka forma strategii resocjalizacyjnej, strategii integrującej te metody, indywidualnie dostosowane do właściwości podmiotowych wychowanka i do warunków ich stosowania, decyduje o efektywności resocjalizacyjnej.

2. Resocjalizacja w zakładzie w Sundbo jako przykład podejścia kognitywno-behawioralnego w resocjalizacji

Szwedzki zakład w Sundbo założony został w latach dwudziestych ubiegłego stulecia, a kognitywno-behawioralne programy resocjalizacji zaczęto stosować w 1994 roku. Jego wychowankami była młodzież zdemoralizowana i pozostająca pod zarzutem popełniania poważnych przestępstw. Już w latach siedemdziesiątych XX wieku w oddziaływaniach korekcyjnych wobec tej młodzieży zaczęto odchodzić od surowego regulaminu, zaczęło dominować bardziej liberalne podejście w oddziaływaniach wychowawczych. Na tle tej tendencji dojrzewały pomysły potrzebne do wprowadzenia nowoczesnego programu oddziaływań korekcyjnych wobec wychowanków. Ewolucja nowych pomysłów programowych w resocjalizacji znalazła wyraz w 1997 roku w poglądach takich psychologów jak B. Dalefeld i M. Landem. Autorzy ci przygotowali kognitywno-behawioralny program resocjalizacji a równocześnie dla jego realizacji dokładnie przygotowali w tym zakładzie personel wychowawczy. Niezależnie od przygotowania personelu wiele uwagi poświęcono badaniom struktury osobowości wychowanków. Stworzono też bardzo korzystne warunki dla pracy wychowawczej, a w szczególności dla 33 wychowanków przebywających w Sundbo. Zatrudniono 56 osób personelu, głównie dla realizacji programu resocjalizacyjnego. Część wychowanków zamieszkiwała budynki bez szczególnych zabezpieczeń, a część w budynkach zamkniętych z brakiem możliwości ich dobrowolnego opuszczania. Zważywszy, że byli to wychowankowie poważnie wykolejeni i skazani za poważne przestępstwa na długoterminowy pobyt w zakładzie, nie posiadali podstawowych, zwyczajowych nawyków w poprawnych kontaktach społecznych, co wyrażało się głównie z ich winy w częstych zaburzeniach interakcji międzyludzkich. Ten brak nawyków w kontaktach przeważnie ukształtował się w rodzinnych środowiskach patologicznych, z których, bez wyjątku pochodzili wychowankowie. Nadto, wszyscy oni mieli wcześniejsze doświadczenia wynikające z kontaktu z narkotykami i alkoholem.

Skuteczny program resocjalizacji dla tych ludzi był oparty o wyniki badań nad skutecznością resocjalizacyjną innych programów oddziaływań korekcyjnych. W wyniku tych badań porównawczych przyjęto w zakładzie w Sundbo określone kryteria, które winien spełniać efektywny program resocjalizacji. Przewidziane zostały następujące kryteria:

- po pierwsze - winna być dokonana dokładna diagnoza zachowania wychowanka, w tym także diagnoza genetyczna, zawierająca informacje o wszelkiej natury czynnikach znaczących w jego kryminogenezie, stanowiącej wyjściową podstawę do stworzenia indywidualnego programu oddziaływań korekcyjnych;
- po drugie - ustalenie niepowtarzalnego, indywidualnego dla każdego wychowanka stylu uczenia się, czyli zdolności recepcyjnych w zakresie przyswajania nowych, oczekiwanych, pozytywnych form zachowania;
- po trzecie - wyszukanie z całej zbiorowości wychowanków tych, którzy stwarzają najwyższe zagrożenie, o najwyższym stopniu zdemoralizowania, by poddać ich specjalnym oddziaływaniom korekcyjnym, ze zwróceniem szczególnej uwagi na właściwości podmiotowe bardzo odporne na resocjalizację;
- po czwarte - uwaga w oddziaływaniach korekcyjnych winna koncentrować się na najbardziej kryminogennych zachowaniach.

Przyjęto zasadę, że programy resocjalizacyjne winny być klarowne i zrozumiałe dla wychowanka, by mógł on prawidłowo ocenić – czy wyrazić zgodę na jego resocjalizowanie. W zakładzie w Sundbo przyjęto kognitywno-behawioralny program. Został oparty na systemie progresywnym, przy czym obejmował pięć faz oddziaływań resocjalizacyjnych. Opis tych faz można za K. Pospiszylem (Pospiszyl, 1998, s. 146-148) przedstawić w następującej kolejności:

W pierwszej fazie procedury resocjalizacyjnej dokonywano dokładnej oceny zachowania wychowanka, ustalano podstawowe deficyty tego zachowania ze szczególnym zwróceniem uwagi na te, które najbardziej utrudniają dojrzałe kontakty z innymi ludźmi. Diagnoza w tym zakresie była podstawą dla przyjętej strategii postępowania resocjalizacyjnego wobec każdego, branego pod uwagę wychowanka. Uwzględniono więc zasadę indywidualną-resocjalizacyjną.

Druga faza polegała już na bardzo intensywnym oddziaływaniu korekcyjnym przez całe 24 godziny, z wyjątkiem czasu przeznaczanego na sen. To oddziaływanie oparte było na technikach behawioralnych czyli na stosowaniu różnych wzmocnień. Koncentrują się one głównie na stymulowaniu, przy zastosowaniu dobranego systemu wzmocnień w celu wzbudzenia motywacji do działania zgodnego z zasadami współżycia społecznego, do realizacji celów życiowych kulturowo akceptowanych, przy zastosowaniu środków legalnych. W tym celu wychowankowie podlegają intensywnemu treningowi w wyniku którego mają oni nabrać przekonania o konieczności funkcjonowania w rolach społecznych na poziomie akceptowanym przez społeczność ludzi normalnych. W tej drugiej fazie postępowania resocjalizacyjnego nawiązuje się pracę resocjalizacyjną z rodziną i środowiskiem, do którego wychowanek ma wrócić po zwolnieniu z zakładu. Udzielana też jest jemu pomoc w przezwyciężaniu braków i opóźnień w nauce szkolnej, w tym nauki zawodu, dla umożliwienia mu podjęcia pracy po zwolnieniu z zakładu. Rozwija się też nawyki w kwestii wykorzystywania w sposób pożyteczny dla niego wolnego czasu.

W trzeciej fazie w zasadzie stosuje się te same elementy oddziaływań resocjalizacyjnych, które występowały w fazie drugiej, z tym, że w mniejszym stopniu wykorzystuje się system wzmocnień, czyli techniki wyłącznie behawioralne, a w to miejsce wprowadza się więcej elementów kognitywnych. Oznacza to, że wzrastają wymagania wobec wychowanków, większe zaangażowanie się w ich własne refleksje nad ich zachowaniami w przeszłości, które były dewiantywnie i reakcjami (zachowaniem) aktualnym i przyszłym. To podejście w strategii resocjalizacyjnej w fazie trzeciej wymusza na resocjalizatorach podejmowanie określonych posunięć praktycznych. W fazie pierwszej i drugiej ma bowiem miejsce ścisła kontrola nad zachowaniem wychowanka, np. zakaz opuszczania pomieszczeń bez zezwolenia personelu wychowawczego. W trzeciej fazie stopniowo zanika to restrykcyjne podejście w sprawie opuszczania tych pomieszczeń, występuje wyższa w tej kwestii tolerancja.

W czwartej fazie wprowadza się wychowanka do normalnego społeczeństwa. W praktyce oznacza to, między innymi, przeniesienie wychowanka do osobnego pomieszczenia, wolnego od zabezpieczeń. Wychowanek ma prawo opuszczać pomieszczenie według własnej woli, czyli bez zezwolenia personelu wychowawczego, a nawet może bez tego zezwolenia opuścić zakład. Wysiłek oddziaływań korekcyjnych w tej fazie skierowany jest na ukształtowanie u wychowanka mechanizmów samoregulujących zachowanie, a szczególnie ukształtowanie powsięgliwości wobec skłonności do natychmiastowego zaspokajania różnie i gwałtownie odczuwanych potrzeb. Jak wiadomo często kończy się to nie tylko zaburzeniami interakcji społecznych, ale także wywiera wpływ na dobór środków, często nielegalny, przy zastosowaniu których owe potrzeby są realizowane i zaspokajane. Ta faza oddziaływań korekcyjnych charakteryzuje się też perswazyjnym odrzucaniem zażywania środków odurzających. Tak więc w trzeciej fazie oddziaływań korekcyjnych elementy kognitywne są widoczne.

Opieka postpenitencyjna realizowana jest w piątej fazie. Realizacja tej opieki opiera się na postanowieniach umowy, zawartej przed zwolnieniem z zakładu pomiędzy wychowankiem a kierownictwem zakładu. W ramach tej umowy wychowanek zobowiązuje się do przestrzegania systemu normatywnego, zasad moralnych i obyczajowych, obowiązujących w społeczności. Zobowiązuje się także do wysiłku w zakresie doskonalenia zawodowego, starań o go-

dziwą pracę i życia godnego. Jednym z postanowień takiej umowy jest zobowiązanie wychowanka do corocznego sprawozdania z postępów w nauce, doskonaleniu zawodowym i godziwych osiągnięć w życiu prywatnym. Sprawozdanie takie może także zawierać informacje o napotykanym przez wychowanka trudnościach występujących na drodze realizacji zobowiązań przyjętych w umowie. Podpisana umowa zawiera również zgodę wychowanka na kontrolę inicjowaną w razie potrzeby przez zakład nad trybem jego życia, rozwojem społecznym i poziomem realizacji przyjętych zobowiązań. W ten sposób zakład bada wiarygodność składanych przez wychowanka corocznych raportów. Te regulacje prawne pozwalają zatem śledzić losy życiowe wychowanków zwolnionych z zakładu, a tym samym dokonywać naukowej ewaluacji skuteczności programu resocjalizacyjnego zakładu w Sundbo.

Na te realia tego programu można wysnuć pytanie: na ile, w jakich warunkach, dozwolonych w mieście w Szwecji, Sundbo mogą być realizowane w polskich warunkach? Jednym z zagadnień zawartych w umowie pomiędzy zakładem i wychowankiem, w tymi które ten ostatni w naszym kraju nie ma, jest kontrola zakładu penitencyjnego, sugeruje stosunek zależności, zależności wykonawstwa od zakładu. Czy zatem mamy do czynienia z sytuacją, gdy wychowanek całkowicie odwróci karę pozbawienia wolności, że jest to, w sytuacji skazanego i kontrolowanego, że znanego w polskim prawie karnym środka probacyjnego, w postaci warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbywania reszty kary? Można więc wyobrazić zależność warunkową, przedterminowo zwolnionego od organu stosującego ten środek probacyjny. Regulacje prawne dotyczące stosowania tego środka to zależność przewidziana. Przewidziana jest w ustawieniach sądu do nakładania obowiązków na skazanego, których realizacja kontrolowana jest przez sąd za pośrednictwem kuratorów sądowych. Wynika z tego, że warunkowo zwolniony na okres próby jest w jakimś stopniu dalej stygmatyzowany. Tę rolę stygmatyzacji jest niedopuszczalna wobec skazanego za przestępstwo, który karę całkowicie odwróci. Można więc zakładać, że program resocjalizacyjny w Sundbo ma zastosowanie do tych wychowanków zakładu, którzy pozostają w określonej przez szwedzkie regulacje prawne zależności od instytucji wykonującej karę pozbawienia wolności bądź organu orzekającego karę.

Kognitywno-behawioralny program oddziaływał korekcyjnie w tym resocjalizacji ze względu na pozostawanie wychowanka w zależności od organu wykonującego karę pozbawienia wolności może mieć zastosowanie wobec skazanego, co do którego sąd zastosował określony środek probacyjny. Zás program taki może być realizowany w formie placówki resocjalizacyjnej w której osoba resocjalizowana aktualnie przebywa.

K. Pospiszyl podaje, że „porównywania częstotliwości popełnianych przestępstw przez wychowanków zakładu w Sundbo z wychowankami opuszczającymi inne placówki resocjalizacyjne w Szwecji” dowodzą, że wskaźniki efektywności programu resocjalizacyjnego w tym zakładzie są bardzo dobre (Pospiszyl, 1996, s. 140).

Na koniec tych szwedzkich doświadczeń w porównaniu z metodami realizowanymi w innych placówkach resocjalizacyjnych, które od czasu powstania w tym zakładzie elementy kognitywne. Dowodzą tego analizy ilościowe programów resocjalizacyjnych.

Streszczenie

Artykuł przedstawia i omawia program resocjalizacji stosowany w zakładzie resocjalizacyjnym w Szwecji, miejscowość Sundbo.

Abstract

The article describes and discusses the program of rehabilitation used in the rehabilitation institution in Sweden, Sundbo.

Bibliografia:

1. Pospizyl K., Resocjalizacja-teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań, Warszawa 1998.
2. Adres źródła programu: Sundbo Ungdomshen. Sundbo 50A, S-73792 Fagestra. Sweden.